

הרהורים על הקניית תודעה היסטורית

תודעתנו ההיסטורית מתהווה במונחים של זמן ומקום. רק פעולת הגומלין בין השניים בהכרתנו משמשת ערובה להשתלבות ההתרחשויות ההיסטוריות בקובץ הידע של הדורות כמציאות העבר. היעדר אחד משני המרכיבים משווה למאורע היסטורי אופי של מיתוס או אגדה, מקרה שקרה ב"ארץ לא ארץ", "בימים ההם" ולא "בזמן הזה". יש לציין, שמבחינת התייחסותנו למציאות אין שני המרכיבים שווי ערך: המקום הוא מרכיב מוחשי הניתן לבדיקה ומדידה, הזמן הוא גורם מופשט ויחסי, המצטייד באופן שונה בתודעתם של הבאים להעריכו. ככל שמאורע היסטורי מסוים אירע קרוב יותר לזמן ההווה, המרחק בינו לבין המביטים עליו אחורה נראה רחוק יותר, ביחס הפוך לגילם של המתבוננים. במילים אחרות: מאורעות שהתרחשו לפני חצי יובל נראים בעיני אלה שהיו להם עדים, כאילו קרו תמול-ששום, ואילו בעיני צעירים, שטרם ראו אור עולם באותם הימים, נראים הם כשייכים לעבר הרחוק. לעומת זאת, מאורעות שהתרחשו הרחק מימי הדור החי כיום, קרובים יותר ללב הנוער והילד המתבגר, מכיון שהוא רואה בהם התרחשות לדוגמה ומופת, המשלבת את דמיונו, שבו קיימת עדיין מזיגה בין המציאות לאגדה. אך אותו נער מרגיש אי-נוחות כאשר הוא מוצא עצמו מצווה לראות את הוריו או מוריו כגיבורים פעילים במאורע "דמוי אגדה", מעשה של מיתוס, שבעיניו אין לו ולא כלום למציאות.

שלושים שנה עברו מאז מלחמת השחרור. בני הדור שחיו אותה כילדי גן או כתלמידי הכיתות הנמוכות של בית-הספר היסודי הם כיום גברים ונשים באמצע שנות השלושים, אבות ואימהות לילדים. לגבי ילדיהם ובני-הנוער המאכלסים כיום את מוסדות החינוך למיניהם, כולל סמינרים ואוניברסיטאות, מלחמת השחרור היא "חומר לימודי", חלק מהנושא הידוע כ"ציונות במרכאות", עבורו מקבלים, כדברי נתן אלתרמן, "מספיק בקושי" מבלי להיות מודעים, כי לדור ההורים "זה הספיק בהחלט".

אך גישה זאת נובעת לא רק מיחסיותו של הזמן, אלא במידה רבה אולי עוד יותר מאופיו של המרכיב השני של תודעתנו ההיסטורית - הוא גורם המקום. אמת היא, שגורם המקום הוא מכריע גם לגבי אלה שהם "ילדי מלחמת השחרור"; המקום בשני מובניו גם יחד: המקום שבו הם נולדו וחיו בעת המלחמה, והמקום כאתר שבו התרחשו הקרבות, ובעית הגישה אליו למען שחזור מוחשי של מאורעות הימים ההם. קיים הבדל מהותי בין זכרונותיהם המעורפלים של אלה שעברו את מלחמת השחרור כילדים בתל-אביב, לבין הזכרונות הטראומטיים של מי שחי את מלחמת השחרור בבית הילדים בקיבוץ נגבה או כתלמיד כיתה ב' בירושלים הנצורה.

ומאידך גיסא נשאל כאן, מה היתה משמעותה של ירושלים בתודעה ההיסטורית של הדור הנידון כאן. אחוז קטן ביותר של הנוער היה מודע לצורתה ואופיה שלפני מלחמת השחרור: ירושלים כעיר אחת ובלתי מחולקת (אם כי לא מבחינה חברתית במלוא מובן המלה), ירושלים בה יש גישה לכל מקום בעיר העתיקה, ירושלים כעיר בין-לאומית, דוברת לשונות רבות, אך בעלת רוב יהודי על שכונותיה הססגו-ניות. כאשר הזכרתי בכיתה פעם את לימודי על הר הצופים, היתה התגובה "לא יתכן!" ורבה היתה הפליאה כאשר השמעתי את דעתי, כי רובם המכריע של מוריהם אכן למדו על ההר. או השיחה, שקיימתי עם תלמידותי ביומה הראשון של מלחמת

אתר דעת - מכללת הרצוג

ששת הימים. ביום זה נוכחתי לדעת, שאצל איש שעבר מלחמה אחרת, כאילו בגלגול שונה בחייו, רובדי הזמן מתמזגים כאילו פתאום. למקום נועדת משמעות עליונה, וברגעים אלה אינך יודע, באיזו מלחמה מדובר: זו שהייתה, או זו המתרחשת ברגע זה. כך קרה, שדיברתי עם הכיתה על מצור ירושלים, על נפילת העיר העתיקה, על אויבן הדרך להר הצופים ועל הרובע "שיך ג'ראח", שהיה ידוע להן בשם "מעבר מנדל-באום". נגמרו שעתיים מלוות בצפירות אזעקה של יומה הראשון למלחמה, כאשר איש מאיתנו לא ידע את הצפוי. הלכנו לדרכנו, התלמידות ואנוכי. היה זה ביום הרביעי של אותו שבוע, זמן קצר אחרי ההודעה, כי העיר העתיקה נכבשה ע"י כוחות צה"ל. הטלפון צלצל בביתי. בקו היתה אחת התלמידות שהשתתפו באותה השיחה. "אני מצלצלת לך למעשה בשם כל הבנות שנכחו בשיחה", היא אמרה. אנו מתנצלות: האמת היא, שכאשר דיברת איתנו, חלק מדבריך נשמעו באוזנינו כעין אגדה, איזה "צ'יזבט" שאת מספרת. והנה הודעת דובר צה"ל מאשרת לא רק את מציאות המקומות שהזכרת, אלא גם, כדבריך, את חשיבותם האסטרטגית".

לא כאן המקום להרהר בשאלה, שהקרב על העיר העתיקה וירושלים המזרחית בכללה היה קשה שבעתים בגלל חוסר ההכרות של החיילים הצעירים עם השטח מבחינה טופוגראפית, מיקומם המדויק של המקומות הקדושים שאליהם יש להתייחס בזהירות וכו'... ברור, שלא ניתן היה להפקיד את הקרב הקשה הזה בידי ותיקי לוחמה של ירושלים מימי מלחמת השחרור, ועל הדור הצעיר היה לשלם את המחיר. אך דומני שיש עדיין להפיק לקחים דווקא ממצור ירושלים, והוראת תולדותינו צריכה לעבור רוויזיה יסודית עד היום הזה: יש להפוך את תודעת המצור ממינוס ואגדה על ימים הראויים, מלחמת נפילים, אשר אין להשתוות להם, להצגת המציאות כפי שהיתה. וזה מסיבה חשובה אשר משמעותה טרם חלפה: כל המלחמות, שלחמה ישראל אחרי מלחמת הקוממיות, התרחשו הרחק מריכוזי האוכלוסיה האזרחית, ורק הקרב על ירושלים בעת מלחמת השחרור היה מלחמתם של אזרחי העיר. אין פירוש דברים אלה שיש להפחית את תחושת החרדה, הדאגה לבנים, אחים ואבות הנלחמים הרחק בחזית, את צער השכול והשתתפות באבלם של אלה אשר יקיהם לא ישובו עוד. אך ירושלים הנצורה הייתה שונה מכל אלה. נכון אמנם שחוויה טראומתית ויכולת העמידה בה, אינם נושא תיאורטי, ומי שלא התנסה בה אינו יכול להתכונן לקראתה ולדמינה על סמך דר'חות של התנהגות הזולת. אלא שניתן לתאר את חיי היום-יום של ירושלים הנצורה כפי שהתרחשו במציאות המיוחדת של כל שעה וכל רגע: לא במונחים מופשטים של תחושת הבדידות והניתוק ושל עמידה בעוז ובגבורה, אלא במונחים של חלוקת מנת המים היום-יומית למשפחה המחלקת את מחצית הפח לשני חלקים: מחציתם מי שתייה והמחצית השניה - בהם שוטפים כלים, מתרחצים, כובסים כביסה, לאחר מכן שוטפים את הרצפה ולבסוף שופכים אותם לשירותים. או הבישול על המרפסת או בחצרות הבתים על אש מענפים ומזרדים יבשים שהצליחו לאסוף אולי בשכונה מרוחקת שבה יש עוד זכר לעץ. רחובותיה השוממים של העיר, על משרדיה ובתי המסחר שלה הסגורים על מנעול וברית, בהם הולכים רק חיילים וקצינות הסעד של המחלקה לטיפול במשפחת החייל ולשיקום המשפחות השכולות. הן הולכות רגלי ומגיעות לכל משפחה ולכל שכונה תחת אש התופת. ושער בית החולים "ביקור חולים" שאליו מובאים בכל שעות היום הרוגי והפגזות; לא רק חיילים, אלא נשים וילדים, נשים שנפגעו בעמידה ליד המכונית המחלקת את מנת המים, או בדרך-אמצע הנפתחת לשעה אחת ליום, כדי לחלק את מנת הלחם, הקמח, ובכל מקום את אותה קופסת השימורים, שעדיין נותרה במחסן. את שעת הערב היחידה בה מופעל כוח החשמל; ואז, במקום לבשל, מתקבצת כל המשפחה ליד מקלט

אתר דעת - מכללת הרצוג

הרדיו בנסיון נואש לקלוט ולהבין מהרמזים הזהירים מה נעשה בשפלה, מה המצב בשאר החזיתות. המבט המבויש של אנשי בית הכרם, המתעוררים מדי בוקר ועדיין רואים את המשאיות העזובות של שיירת "נחשון", שפרצה העירה והביאה מזון לקראת פסח לעיר המבודדת. הכרזה המודבקת על כל קיר "לנשק, אזרחים", אותה הקריאה הנצחית של המהפכה הצרפתית הקוראת לכל גבר ואישה לקום ולהילחם למען קיום כבני חורין. והנשק - פירושו תת מקלעים ורובים אוטומטיים ספורים, אל מול ארטילריה כבדה של אויב הלוחם תחת פיקודם של קציני מטה בריטיים. שכונות המערב בהן לא רק כל גבר נמצא בין הלוחמים, אלא בהן מגויסות גם הנשים: מי לעבודת חפירת תעלות מגן, מי כמזכירות למפקדת המקום, ומי לסיור ולבדיקת השמירה והביצוע על ההאפלה, כאשר הסבתות שומרות על הילדים. ומי שאין לו סבתא משלו, מגייס את הסבתא של השכנים, אשר ילדיהם כבר בגיל שבו הם יכולים להישאר לבדם, או אפילו להסתובב בעיר כקשרים. ואין לבטל את חלקם של בנים ובנות בני אחת עשרה ומעלה בתפקידי הקשרות, כאשר הם נסעו על אופנים בכביש המקשר את מערב העיר עם מרכזה, והפגזים שורקים מעל ראשיהם. נזכור את שירות התצפית מעל גגותיה הגבוהים של העיר, שנמסר כולו לידי נשים, ואת אשת הפרופסור לתולדות העולם העתיק שנשארה בעמדתה על גג הסמינר בבית הכרם - גם כאשר הלגיון הערבי המוצב אל מול בבית איקסא הפגיו את השכונה. ותשובת הפרופסור השלווה: "אשתי שמעה ממני, כי ברומא לא עזבו עמדות."

ובדברנו על אנשי האוניברסיטה: לא היה ויכוח בירושלים, ולא הוגשו בקשות ל"שחרור לקראת בחינות". אחרי "שיירת הדסה" המפורסמת והאסון הכבד שפקד את הקהילה האקדמית במותם של למעלה ממאה אנשי מדע וסטודנטים ביום ההוא נסגרו הלימודים סופית, וכל איש ואיש מצא את מקומו בין מגיני העיר. והייתה זאת עיר שקטה, ללא בהלה והתרגשויות, עיר אשר בזכות תושביה יכול היה עמוס אילון לקרוא לספרו בשם "ירושלים לא נפלה".